

KRZYSZTOF MACIEJ KOWALSKI

PATRIOTYCZNE TEKSTY I SCENY NA DZWONACH
W OBIEKTACH SAKRALNYCH
NA TERYTORIUM II RZECZYPOSPOLITEJ
W ŚWIETLE DRUKÓW REKLAMOWYCH
ODLEWNI BRACI FELCZYŃSKICH
I WYBRANEJ KARTY POCZTOWEJ

Dzwony są niewątpliwie interesującymi relikdami (często jednocześnie nadal funkcjonującymi instrumentami) kultury religijnej dawnych społeczeństw. Autor niniejszego komunikatu od kilkunastu lat zajmuje się obok innych dyscyplin badawczych także kampanologią historyczną. Na temat dziejów dzwonów opublikował trzy książki (*Inskrypcje na dzwonach gotyckich w Prusach. Studia z dziejów epigrafiki kampanologicznej*, Gdańsk 2006; *Tubae Dei. Studium kampanologiczne*, Gdańsk 2006; *Vocor Augustinus. Zabytki kultury religijnej w Piasecznie*, Gniezno 2012) oraz szereg artykułów.

W niniejszym komunikacie autor pragnie pokazać, w jakim stopniu dzwony, powstałe w czasach II Rzeczypospolitej, stanowią także ważne świadectwa świadomości narodowej. Jednak w tym opracowaniu zostaną jako źródła historyczne zaprezentowane jedynie druki reklamowe odlewni Braci Felczyńskich oraz wybrana karta pocztowa. Poza artefaktami kampanologicznymi i archiwaliami, związanymi z dziejami ludwisarni, te skromne często oferty i druki reklamowe, jak też monochromatyczne pocztówki, stanowiły istotne świadectwa polskiej świadomości narodowej w Polsce okresu międzywojennego.

W komunikacie zostały zasygnalizowane zagadnienia, wymagające dalszych szczegółowych badań. Fundacje dzwonów kościelnych po I wojnie światowej wiązały się

oczywiście z nadaniem tym obiektom głównie odwiecznych funkcji pełnionych w życiu religijnym społeczeństw różnych wyznań. W dzwonnicach świątyń, przede wszystkim rzymskokatolickich, ale także protestanckich i grekokatolickich zawieszano dzwony organizujące życie podstawowych placówek religijnych różnych wyznań. Inskrypcje i dekoracje, umieszczone na powierzchni dzwonów, nawiązywały często do tradycyjnych wzorów, identyfikowały ich funkcje liturgiczne i apotropaiczne, a także uwieczniały nazwiska znakomitych i nieznanych fundatorów. Odzyskanie niepodległości spowodowało dążenie fundatorów do dołączenia do tych tekstów o wielowiekowej tradycji, także napisów dokumentujących akty o charakterze patriotycznym. W szczególnych przypadkach poświęcano dzwony wyłącznie aktom komemoracji, uwieczniających cześć i chwałę wielkich postaci, zasłużonych głównie na polu polityki, oraz pamięć o wydarzeniach politycznych. Warto dodać, że polscy kampanolodzy zajmują się przede wszystkim dzwonami epoki przedrozbiorowej. Do historyków interesujących się kampanologią historyczną II Rzeczypospolitej należą głównie tacy badacze, jak Tomasz Łuczak, Marta Trojanowska i Gerard Guźlak, a także najbardziej czynny kampanolog ostatnich lat – Marcei Tureczek (ich prace wskazane są w bibliografii).

Propozycje umieszczonych na dzwonach tekstów patriotycznych odnajdujemy we wzorach napisów przedstawianych w wydawnictwach reklamujących poszczególne firmy ludwisarskie. W tym opracowaniu zostaną przedstawione teksty, zamieszczone w dwóch ofertach ludwisarni Braci Felczyńskich w Kałuszu i Przemyślu, z 1926 r. i 1938 r.

W pierwszej z tych ofert, z 1926 r. zamieszczano wiele podziękowań, zawierających również informacje o okolicznościach fundacji dzwonów (il. 1).

Il. 1. Odlewnia dzwonów Braci Felczyńskich

Warto tu zacytować tekst informujący o zamówieniu w firmie Braci Felczyńskich trzech dzwonów, które zostały zawieszono na miejscu dawnych dzieł zarekwirowanych przez Niemców na cele wojenne w Sulmierzycach (il. 2):

Nadesłano z Sulmierzyc.

W dniu 10 b. m. nadeszły na stację Odolanów i przywiezione zostały następnie do miasteczka naszego 3 piękne, melodyjnie brzmiące dzwony, ogarniając ogólnie radością serca wszystkich. Dzwony wykonane zostały w Odlewni dzwonów Braci Felczyńskich w Przemyśle i najcięższy z nich waży 16 i pół cetnara.

W dniu 13 b. m. odbyła się tutaj wzniosła uroczystość poświęcenia tych nowych dzwonów, która zebrała prawie całą ludność tutejszą. Po poświęceniu tychże i po krótkim przemówieniu Księdza Proboszcza zadowoleni parafjanie wracali do swych domów, powtarzając sobie z uciechą nawzajem, że nareszcie doczekali się tej uroczystości. Zaznaczyć należy, że miasto nasze przez 6 lat nie miało dzwonów, gdyż Niemcy również nad naszym miasteczkiem rozpostarli swe skrzydła opiekuńcze i dali nam się we znaki zabierając chlubę naszego kościoła.

Możemy śmiało polecić wszystkim kościołom Odlewnię dzwonów Braci Felczyńskich z Przemyśla jako nadzwyczaj rzetelną, uczciwą i sumienną firmę, gdyż jesteśmy z niej bardzo zadowoleni.

Parafjanin.

wrzesień 1923 r.
Sulmierzyce
pow. Odolanów.
Wielkopolska.

Il. 2. Podziękowanie za dzwony w Sulmierzycach

Nadesłano z Sulmierzyc.

W dniu 10 b. m. nadeszły na stację Odolanów i przywiezione zostały następnie do miasteczka naszego 3 piękne, melodyjnie brzmiące dzwony ogarniając ogólnie radością serca wszystkich. Dzwony wykonane zostały w Odlewni dzwonów Braci Felczyńskich w Przemyśle i najcięższy z nich waży 16 i pół cetnara. W dniu 13 b. m. odbyła się tutaj wzniosła uroczystość poświęcenia tych nowych dzwonów, która zebrała prawie całą ludność tutejszą. Po poświęceniu tychże i po krótkim przemówieniu Księdza Proboszcza zadowoleni parafjanie wracali do swych domów, powtarzając sobie z uciechą nawzajem, że nareszcie doczekali się tej uroczystości. Zaznaczyć należy, że miasto nasze przez 6 lat nie miało dzwonów, gdyż Niemcy [sic !] również nad naszym miasteczkiem rozpostarli swe skrzydła opiekuńcze i dali się nam we znaki, zabierając chlubę naszego kościoła. Możemy śmiało polecić wszystkim

kościółom Odlewnie dzwonów Braci Felczyńskich z Przemyśla jako nadzwyczaj rzetelną, uczciwą i sumienną firmę, gdyż jesteśmy z niej bardzo zadowoleni.

Parafjanin.

Wrzesień 1923 r.

Sulmierzyce

pow. Odolanów.

Wielkopolska

Nieco później nadesłano do firmy podziękowanie księdza Piotra Halaka, proboszcza z Gręboszowa, opiekuna duchowego młodego Henryka Sucharskiego, późniejszego dowódcy obrony Westerplatte, (il. 3):

PODZIĘKOWANIE.

Fabryka dzwonów Braci Felczyńskich w Kaluszu i Przemyśle wykonała dla kościoła w Gręboszowie trzy dzwony ogólnej wagi blisko 15 ctn. ulanych z armat zdobytych na wrogu, a ofiarowanych przez Naczelnika Państwa Piłsudskiego, dla tegoż kościoła na pamiątkę jego pobytu tu w r. 1914 w czasie walk z Moskalami.

Dzwony te odznaczają się ślicznym zespołem harmonijnym, wykonanie napisów i rzeźb prawdziwie artystyczne. Dzwony te oglądał na wystawie Targów Wschodnich we Lwowie p. Naczelnik Państwa i wyraził wykonawcom swe uznanie.

Imieniem parafji dziękuję za solidną pracę firmie Braci Felczyńskich w Kaluszu i Przemyśle i każdemu z P. T. Braci.

Potrzebującym dzwonów, firmę tę naszą rodzimą, a już od roku 1808 na polu ludwisarstwa polskiego znaną, polecam.

Ks. Piotr Halak.

Proboszcz w Gręboszowie.

w 1924 roku.

Il. 3. Podziękowanie za dzwony w Gręboszowie

PODZIĘKOWANIE.

Fabryka dzwonów Braci Felczyńskich w Kaluszu i Przemyśle wykonała dla kościoła w Gręboszowie trzy dzwony ogólnej wagi blisko 15 c(e)tn(arów) ulanych z armat zdobytych na wrogu, a ofiarowanych przez Naczelnika Państwa Piłsudskiego, dla tegoż kościoła na pamiątkę jego pobytu tu w r. 1914 w czasie walk z Moskalami.

Dzwony te odznaczają się ślicznym zespołem harmonijnym, wykonanie napisów i rzeźb prawdziwie artystyczne. Dzwony te oglądał na Wystawie Targów Wschodnich we Lwowie p. Naczelnik Państwa i wyraził wykonawcom swe uznanie.

Imieniem parafji dziękuję za solidną pracę firmie Braci Felczyńskich w Kaluszu i Przemyśle i każdemu z P. T. Braci.

Potrzebującym dzwonów, firmę tę naszą rodzimą, a już od roku 1808 na polu ludwisarstwa polskiego znaną, polecam.

*Ks. Piotr Halak.
Proboszcz w Gręboszowie.
w 1924 r.*

W drugiej ofercie, stanowiącej jubileuszowe wydanie tego typu wydawnictwa z okazji 130-letniej rocznicy założenia odlewni dzwonów Braci Felczyńskich w Kałuszu i Przemyślu, z 1938 r., zamieszczono wśród wzorów napisów również teksty inskrypcji zawierające patriotyczne przesłanie.

Pod numerem dziewiątym zaproponowano następujący rozbudowany napis:

*Wielka wojna światowa mego poprzednika zniszczyła
Lecz za to Polskę moc Boża wskrzesiła Alleluja, Alleluja !
Ojczyznę, wolność zachowaj nam Panie –
Poległym za Polskę wieczny odpoczynek.*

Numer dwudziesty siódmy brzmiał:

*Za odzyskaną wolność religijną i narodową w głębokiej podzięce
Wszechmogącemu ofiarują parafianie...*

Pod numerem dwudziestym ósmym znalazł się tekst:

Mario, Królowo Polski, błogosław Ojczyźnie naszej.

Imię dzwonu Józef nadawano dla uczczenia Józefa Piłsudskiego. W cytowanej publikacji znalazły się dwa teksty poświęcone Marszałkowi.

W czwartym wzorze wskazano tekst dzwonu z Wiaty:

JÓZEF

Ku uczczeniu pamięci I-go Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, dzwon ten ofiarowali dla kresowej świątyni Pańskiej we Wiacie nad Dźwiną, woj. Wileńskie – korpusy podoficerskie wojska lądowego, marynarki wojennej i korpusu ochrony pogranicza, 12 maja 1937 r.

Bóg, Honor, Ojczyzna.

Natomiast w siódmym przykładzie pojawił się tekst następujący:

JÓZEF

Dar Korpusu Podoficerów Zawodowych Garnizonu Lwowskiego.

Ku czci Wielkiego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego.

R. P. 1938

Interesujący tekst zaproponowali bracia Felczyńscy we wzorze dwunastym:

Młodzieniaszek Stanisław.

Wołam, proszę i zaklinam, byś młodzieży droga

W moje wstępowała ślady,

Byś pociechą była dla rodziców

I nadzieją dla Odrodzonej po światowej wojnie Ojczyzny naszej.

Dar młodzieży R. P. 1935

W tej ofercie ludwisarni Braci Felczyńskich, z 1938 r., pojawił się także następujący tekst:

PODZIĘKOWANIE

Zamówiony u Szanownej Firmy Braci Felczyńskich dzwon o wadze 791 kg okazał się wspaniałym, tak pod względem artystycznego wykonania, jako też co do głosu. Wszystkie trzy biją cudowny akord. Zgromadzeni na naszym odpuszcie czcigodni księża z sąsiednich parafij wyrazili jednogłośnie podziw dla naszych od Was sprowadzonych dzwonów.

Prosimy przyjąć serdeczne „Bóg zapłać”. Mamy też sumienie spokojne, że pieniądze od ludu polskiego zbierane, dostały się w godne ręce firmy katolickiej i polskiej, a nie do obcych nam wiarą i narodowością.

Frydrychowanie, powiat Wadowice.
We wrześniu 1924 r.

Prezentacje dzwonów były również dołączane do ofert ludwisarni na specjalnych, okazjonalnych wkładkach. Do cytowanej w niniejszym opracowaniu oferty odlewni Braci Felczyńskich z 1938 r. na wiosennych Targach Poznańskich w 1939 r. dołączono czterostronicowy dodatek, opatrzony pieczęcią z tekstem:

WYSTAWIAMY NA TARGACH POZNAŃSKICH
od 30. kwietnia do 7. maja 1939 r.

Na jego ostatniej stronie przedstawiono fotografię dzwonu z następującym podpisem (il. 4):

Il. 4. Dzwon JÓZEF-IGNACY ufundowany dla kościoła w Inowłodzi

IMIĘ JÓZEF – IGNACY

W XX-lecie Niepodległości ufundował

ten dzwon Prezydent Rzeczypospolitej

IGNACY MOŚCICKI

Dla uczczenia pamięci

JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO.

Dzwon dla kościoła reprezentacyjnego Inowłódz k/Spały.

Ornament w stylu romańskim

zastosowano do kościoła zabytkowego.

Na zewnętrznej stronie pierścienia uderzeniowego możemy jeszcze pod wyżej umieszczonym w podpisie tekście inskrypcji na płaszczu odczytać napis informujący o wytwórni:

Z ODLEWNI DZWONÓW L. FELCZYŃSKIEGO I S(PÓL)KI W PRZEMYSŁU.

Zaprezentowany na poznańskich targach handlowych dzwon był więc okazją do uwypuklenia przez firmę Braci Felczyńskich rangi odlewni podejmującej się tak prestiżowych zadań, jak wykonanie dzieł przeznaczonych dla reprezentacyjnych świątyń II Rzeczypospolitej.

Swoistego znaczenia ideowego nabierały teksty inskrypcji nadzwonnych, które eksponowały komemorację szczególnych przypadków związanych z ofiarami męczeństwa za wiarę katolicką. Bracia Felczyńscy zaprezentowali na Wiosennych Targach Poznańskich w 1939 r. dzwon, którego napis umieszczony na płaszczu brzmiał: DZWON TEN / DAROWANY / PRZEZ DUCHO- / WIENSTWO / WIELKOPOLSKIE / W ROKV 1938 / STARANIEM / ZWIĄZKV KA / PŁANÓW VNI- / TAS W POZNANIV / NIECHAJ W KAŻDĄ NIEDZIELĘ O GODZ. 10.30 TRZYKROTNYM VDERZENIEM WZYWA DO MODLITWY ZA DVSZĘ / Ś. P. STANISŁAWA STREICHA / PIERWSZEGO / PROBOSZCZA LVBOŃSKIEGO ZMARŁEGO ŚMIERCIĄ MĘCZEŃSKĄ / W DNIV 27 LVTEGO 1938 ROKV.

Wymowę ideową tekstu inskrypcji wzmacniała symboliczna dekoracja na płaszczu w postaci wizerunku kielicha z hostią, ustawionego na księdze, otoczonego koroną cierniową i umieszczonej pod nią uskrzydłonej, kunsztownie splecionej stuły oraz na szyi – fryzu złożonego z trzech powtarzających się kompozycji, złożonych z trzech róż, rozpostartych na powierzchni specjalnie przygotowanego lambrekinu. Największe jednak wrażenie robiły niewątpliwie kabłąki korony dzwonu w postaci czterech płaczących aniołów połączonych rozpostartymi skrzydłami (il. 5).

Il. 5. Dzwon ufundowany na pamiątkę męczeńskiej śmierci
ks. Stanisława Streicha

Wśród tekstów, proponowanych we wzorach napisów, można tu na marginesie wskazać teksty nawiązujące do akcji rekwizycyjnej z 1917 r., takie jak ten podany w przykładzie trzynastym oferty z 1938 r.

Mój poprzednik hen przed laty – dał swój metal na armaty.

W związku z tym typem inskrypcji można przypomnieć, że polskie parafie katolickie zwracały się już w 1919 r. do wojskowych władz niemieckich, dokładnie do Skarbu Wojskowego Rzeszy (*Reichsmilitärfiskus*), o dopłatę do uiszczonej w 1917 r. zapłaty za zabrane dzwony i piszczałki organowe. Można w tym miejscu podać przykład dokumentu zachowanego w archiwum parafialnym w Osieku k/ Skórcza. W archiwum tym zachował się odpis pisma skierowanego przez Katolicki Zarząd Kościelny do Skarbu Wojskowego Rzeszy Niemieckiej (20 listopada 1919 r.). W punkcie B tego pisma jest mowa o odstawieniu dwóch dzwonów o wadze 235 kg i o zapłacie w wysokości 816,80 marek (brutto) i o kosztach własnych za spuszczenie dzwonów z wieży i przewóz furmanką, w wysokości 57 marek, a także o żądaniu dopłaty za dzwony i piszczałki prospektowe w wysokości 25000 marek.

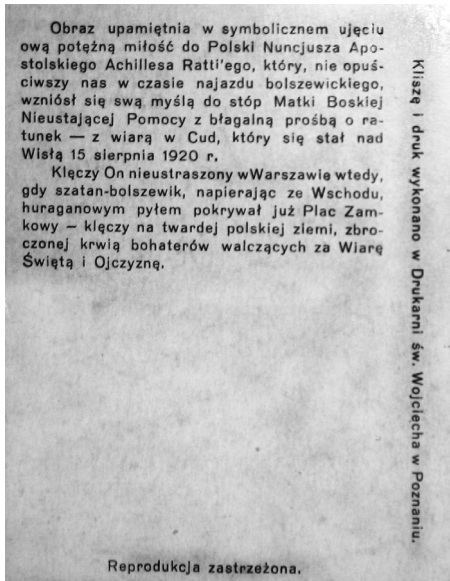
Pamiątkowe dzwony pojawiały się także (choć stosunkowo rzadko) na pocztówkach patriotycznych. Drukarnia św. Wojciecha w Poznaniu wydała w latach trzydziestych pocztówkę z podobizną dzwonu poświęconego „Cudowi nad Wisłą” (il. 6 i il. 7).

„Cud nad Wisłą“.

DZWON dla kościoła w Radomnie, rzeźbami ozdobił Aleksander Borawski z Warszawy, odlała ludwisarnia Br. Felczyńskich w Kaluszu R. P. 1930.

Il. 6. Dzwon dla kościoła w Radomnie

Il. 7. Dzwon dla kościoła w Radomnie, strona korespondencyjna

Pod zdjęciem dzwonu umieszczono następujący podpis:

„*Cud nad Wisłą*”

DZWON dla kościoła w Radomnie, rzeźbami ozdobił Aleksander Borawski z Warszawy, odlala ludwisarnia Br. Felczyńskich w Kąsuzu R. P. 1930.

Na stronie korespondencyjnej znalazł się znamieny tekst:

Obraz upamiętnia w symbolicznym ujęciu ową potężną miłość do Polski Nuncjusza Apostolskiego Achillesa Ratti'ego, który, nie opuściwszy nas w czasie najazdu bolszewickiego, wznosił się swoją myślą do stóp Matki Boskiej Nieustającej Pomocy z błagalną prośbą o ratunek – z wiarą w Cud, który się stał nad Wisłą 15 sierpnia 1920 r.

Kłęczy on nieustraszony w Warszawie wtedy, gdy szatan-bolszewik, napierając ze Wschodu, huraganowym pyłem pokrywał już Plac Zamkowy – kłęczy na twardej polskiej ziemi, zbrogzonej krwią bohaterów walczących za Wiarę Świętą i Ojczyznę.

Odlane na tym dzwonie przedstawienie, opisane w powyżej zaprezentowanym tekście, wypełnia około jednej trzeciej powierzchni jego płaszcza. Postać Achillesa Rattiego, pierwszego nuncjusza apostolskiego w niepodległej Polsce (późniejszego papieża Piusa XI), umieszczona w centrum kompozycji, rzeczywiście przekazuje ów dramatyczny gest prośby duchownego, skierowany do Matki Bożej, w prawym górnym narożu tego wyjątkowego wydarzenia religijnego. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że przed wykonaniem dzwonu o tej tematyce, odlanego dla kościoła w Radomnie w 1930 r., w ludwisarni Felczyńskich, został w 1927 r. odlany dzwon *Anatol* dla Katedry Przemyskiej (o tym obiekcie szczegółowo napisała Marta Trojanowska z Muzeum Dzwonów i Fajek w Przemyśle (oddział Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej), w artykule o szacie artystycznej dzwonów z ludwisarni Braci Felczyńskich w Przemyśle).

Powyżej przedstawiony komunikat ma oczywiście wstępny jedynie charakter. Chodziło w nim przede wszystkim o zasygnalizowanie wartości źródeł, które nawet przez kampanologów traktowane były jako przekazy historyczne o marginalnym znaczeniu. Funkcje społeczne dzwonów, także patriotyczne, były przecież także zupełnie precyzyjnie identyfikowane przez takie świadectwa historyczne, jak pozornie nieatrakcyjne druki reklamowe (a wśród nich oferty ludwisarskie) oraz okolicznościowe pocztówki. Nieodzownym wydaje się postulat badawczy w sprawie zewidencjonowania na razie w zasobach polskich zbiorów archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych oraz kolekcji prywatnych źródeł historycznych, które mogą mieć w przyszłości istotne znaczenie dla polskiej kampanologii historycznej. Zebrane systematycznie, opisywane w komunikacie świadectwa historyczne będą mogły stanowić podstawę do przygotowania w przyszłości specjalnego opracowania naukowego.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

Jedyna najstarsza polska firma założona w 1938 r. odlewnia dzwonów Braci Felczyńskich w Kałuszu (ulica Siwiecka) [i] w Przemyślu (ulica Krasińskiego 63), Małopolska [1926].
Odlewnia Braci Felczyńskich w Kałuszu i Przemyślu, 1938. Wraz ze specjalnym dodatkiem dołączonym na Targach Poznańskich w 1939 r.
Pocztówka: „Cud nad Wisłą”. Dzwon dla kościoła w Radomnie. Drukarnia św. Wojciecha w Poznaniu 1930.

II. OPRACOWANIA

- G u ł a k G., Dzwony, ich funkcje kulturowe w literaturze i obyczajach XIX i XX wieku, Bydgoszcz 2011.
- K o w a l s k i K. M., Die Glocken aus den Gießereien des Ostseeraumes in Riga und Lettland (im Lichte der Sammlung von Paul Campe), [w:] Riga und Ostseeraum. Von der Gründung 1201 bis in die Frühe Neuzeit, hrsg. von I. Misāns, H. Wernicke, Marburg 2005, s. 463-486 (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung, hrsg. vom Herder-Institut 22).
- K o w a l s k i K. M., Dzieje dzwonów parafii św. Rocha w Osieku do lat trzydziestych XX w., w: t e n ż e, *Tubae Dei*. Studia kampanologiczne, Gdańsk 2006, s. 139-161.
- K o w a l s k i K. M., Inskrypcje na dzwonach gotyckich w Prusach. Studium z epigrafiki kampanologicznej, Gdańsk 2006.
- K o w a l s k i K. M., *Tubae Dei*. Studia kampanologiczne, Gdańsk 2006.
- K o w a l s k i K. M., *Vocor Augustinus*. Zabytki dawnej kultury religijnej w Piasecznie, Gniew 2012.
- Ł u c z a k T., Fundacje dzwonów w dwudziestoleciu międzywojennym, w: Ludwisarstwo w Polsce. Materiały z III Sesji Naukowej z cyklu „Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce”, red. K. Kluczajd, Toruń 2003, s. 101-109.
- T r o j a n o w s k a M., Szata artystyczna dzwonów wykonanych w latach 1920-1939 w przemyskiej ludwisarni Braci Felczyńskich, filii odlewni kałuskiej, w: Ludwisarstwo w Polsce. Materiały z III Sesji Naukowej z cyklu „Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce”, red. K. Kluczajd, Toruń 2003, s. 88-100.
- T u r e c z e k M., Leihglocken. Dzwony z obszaru Polski w granicach po 1945 roku przechowywane na terenie Niemiec. Bells from territories within post 1945 borders of Poland stored in Germany, Warszawa 2012.
- T u r e c z e k M., Przegląd bibliograficzny ważniejszej literatury polskiej poświęconej problematyce dzwonów, Zielonogórska Biblioteka Cyfrowa.
- T u r e c z e k M., Zabytkowe dzwony na Ziemi Lubuskiej. Dokumentacja, ochrona, badania, Zielona Góra 2010.